

OSKAR KANECKI

Sąd grodzki Księstwa Inflanckiego w latach 1764–1772

The Castle Court of the Duchy of Livonia Between 1764 and 1772

In 1677, a new organization of the judiciary was introduced in the part of Livonia (the Duchy of Livonia) dependent on the Polish-Lithuanian Commonwealth. The land court (sąd ziemski) and castle court (sąd grodzki) established at that time were to function on the model of their Polish-Lithuanian counterparts. The Livonian castle court sat in the castle in Dyneburg, and its work was headed by the castle starost (starosta), who was subordinate to the castle substarost (podstarosta), the judge, and the notary. The chancellery was run by the regent. In 1765 two more judges were added. During the reign of Stanisław Augustus Poniatowski, the Castle Court held two sessions a year (in August and December). The legal basis of its jurisdiction was the III Statute of Lithuania, and any appeals against its decisions were submitted to the Crown Court. The judicial documents were written in Polish. In 1772 the Duchy of Livonia was annexed to the Russian Empire.

OSKAR KANECKI, doktor nauk prawnych, Uniwersytet Pomorski w Słupsku, ORCID – 0000-0001-9025-2970, e-mail: oskar.kanecki@upsl.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: Wielkie Księstwo Litewskie, sąd grodzki, III Statut litewski, roczki sądowe, Księstwo Inflanckie

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, castle court, Third Lithuanian Statute, court sessions, Duchy of Livonia

Zagadnienia ustroju i związku prawnopaństwowego Inflant z federacyjną Rzeczpospolitą Obojga Narodów niejednokrotnie stanowiły przedmiot rozważań badaczy polskich^[1] i zagranicznych^[2]. Od 1569 roku ziemie te miały status kondominium^[3], a więc, jak postanowił sejm lubelski, stanowiły obszar, który „nie mniej Koronie Polskiej, jako i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu należy”^[4]. W wyniku siedemnastowiecznych wojen ze Szwecją i Rosją zależna od polsko-litewskiego państwa pozostała jednak jedynie ich południowo-wschodnia część z Dyneburgiem (Inflanty Polskie). Po ustaniu wojennej zawieruchy przystąpiono do uregulowania statusu prawnego zachowanych terenów, nadając im ustrój wzorowany na koronnym i litewskim. Mocą uchwalonej przez sejm walny w 1677 roku konstytucji Ordynacja Księstwa Inflanckiego określono też organizację inflanckiego sądownictwa, postanawiając, „ażeby sposób sądów ziemskich i grodzkich

---

¹ Gustaw Manteuffel, *Inflanty Polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmowiekową przeszłość całych Inflant* (Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1879), 23, 109-110; Bogusław Dybaś, „Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)”, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, red. Jacek Staszewski, Krzysztof Mikulski, Jarosław Dumanowski (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002), 108-127; Wojciech Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994), 325-331; Edward Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich*, (Gdynia: Instytut Bałtycki w Gdyni, 1939).

² Enn Tarvel, „Stosunek prawnopaństwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w l. 1561-1621” *Zapiski Historyczne Poświęcone Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich*, z. 1 (1970): 49-77; Jürgen Heyde, „Kość niezgody – Inflanty w polityce wewnętrznej Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku”, [w:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. Bogusław Dybaś, Dariusz Makiła (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003), 159-168.

³ Dybaś, „Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)”, 116, status kondominium znajdował wyraz między innymi w zasilaniu podatkami z Inflant na przemian skarbów Korony i Litwy, opatrywaniu pieczęciami obu tych państw pochodzących z Inflant dokumentów, czy też przemianym powierzeniu urzędów szlachcie koronnej, litewskiej i inflanckiej.

⁴ „Konstytucje sejmu koronnego lubelskiego, obojga narodów uniowanego, polskiego i litewskiego roku 1569”, [w:] *Volumina Legum*, t. II (Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859), 94; Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Instrument accessionis*, Dyneburg, 4 lipca 1767 r., k. 194, w pochodzącym z 1767 roku akcie przystąpienia do konfederacji radomskiej jego inflanccy wystawcy stwierdzili, że czynią to, pozostając „per pacta unionis z Koroną Polską i W[ielkim] Ks[ięstwem] Litt[ewskim] połączeni, nigdy od nich oderwać się niemogący”.

w ziemi tej zachowany był takowy, jaki jest w województwach, ziemiach i powiatach koronnych i W.[ielkiego] Ks.[ięstwa] L.[iteńskiego]”^[5].

Niniejszy artykuł stanowi próbę odtworzenia ustroju i funkcjonowania dyneburskiego sądu grodzkiego w ostatnim okresie zależności Inflant od Korony i Litwy, czyli w latach 1764–1772. *Terminus a quo* wyznacza w tym przypadku wydanie 4 grudnia 1764 roku aktu *denuntiatio regis*^[6], którym nowy monarcha wznawiał jurysdykcję ordynaryjnych sądów szlacheckich po okresie bezkrólewia i tymczasowej działalności sądu kapturowego^[7]. Zachowany rejestr spraw przekonuje, że w sierpniu 1765 roku gród dyneburski już orzekał^[8]. Przy jednym z wpisów odniesiono się nawet do „żałob, relacji i obdukcji generalskich^[9] po sądach kapturowych sporządzonych”^[10]. *Terminus ad quem* wiąże się natomiast z przyłączeniem Księstwa Inflanckiego do Cesarstwa Rosyjskiego. Jak ustalili Bogusław Dybaś i Paweł Artur Jeziorski, już w sierpniu 1772 roku „Rosjanie zablokowali obradujące w Dyneburgu sądy grodzkie”, zaś miesiąc później do wiadomości publicznej została podana informacji o inkorporacji^[11].

Na podstawie konstytucji z 1677 roku pracami grodu kierował starosta dyneburski^[12], który, jak dowodzą zachowane źródła, przynajmniej

---

⁵ „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V (Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860), 237; przebieg obrad sejmików litewskich poprzedzających sejm w 1677 roku omówiła: Diana Konieczna, „Litewska kampania sejmikowa przed sejmem warszawskim z 1677 roku” *Rocznik Lituanistyczny*, t. III (2017): 81–93.

⁶ „Denuntiatio regis coronati Stanislai Augusti, 1764 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. VII (Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860), 132–133.

⁷ Oskar Kanecki, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572–1764)* (Sopot: Wydawnictwo Arche Marek Tokarczyk, 2020), 96, z instytucji sądu kapturowego w Księstwie Inflanckim czyniono użytek już w XVII wieku.

⁸ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Regestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, sierpień 1765 r., k. 129.

⁹ woźnieńskich

¹⁰ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Regestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, sierpień 1765 r., k. 138.

¹¹ Bogusław Dybaś, Paweł Artur Jeziorski, „Wstęp”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu. Materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*, wyd. Bogusław Dybaś, Paweł Artur Jeziorski, przy współpracy Tomasza Wiśniewskiego (Toruń: Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 2018), 7, 13.

¹² Życiorysy poszczególnych starostów dyneburskich przedstawił pokrótce: [Adam] Plater, „Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o Fortecy dynaburskiej od roku 1667 o jej Garnizonie, Arsenale, tudzież o Starostach dynaburskich; z dodatkiem funduszu Alexandra Korwina Gąsiewskiego na kościół dynaburski, Assygnat, Ordynansow i listow autentycznych Hetmana

w części przypadków osobiście uczestniczył w pracach inflanckiego sądu grodzkiego^[13]. Mianować powinien go król z uwzględnieniem alternaty trzech narodów, co było równoznaczne z powierzaniem tej godności kolejno przedstawicielom szlachty inflanckiej, koronnej i litewskiej^[14]. Taka zasada obsady urzędów nie stanowiła w Inflantach bynajmniej nowości. Odnaleźć ją można także wśród regulacji pochodzącej z 1607 roku konstytucji Ordynacja ziemi inflanckiej, która dopuściła posesjonatów „z narodu inflanckiego [...] do wszelkich ozdób *dignitates et officia*^[15] i do alternaty starostw inflanckich [...] równo z narodem polskim i litewskim”^[16]. Już w XVII stuleciu zasada alternaty prowadziła do sytuacji kuriozalnych. Jak podaje Krzysztof Mikulski, urząd starościński przekazywany był *pro forma*, na zaledwie kilka dni zaufanym reprezentantom szlachty koronnej i litewskiej, by następnie mógł wrócić do Inflantczyków^[17]. Dość wspomnieć, że starostwo grodowe dyneburskie po 1677 roku pozostawało w rękach przedstawicieli jednego zaledwie rodu – Platerów, którzy dysponowali nim we własnym kręgu^[18]. Przykładem takiego właśnie działania była cesja starostwa dyneburskiego „ze wszelką jurysdykcją sądową grodzką”, dokonana za zgodą króla Augusta III przez starostę sądowego dyneburskiego Konstantego Ludwika Platera na rzecz swojego syna Józefa Platera^[19]. Tego rodzaju praktyki wydają się dowodzić słuszności twierdzenia Edwarda Kuntzego,

---

W.X. Lit. do Starostow dynaburskich pisanych, oraz krótkiej informacji o Frej-kompanji Platera” *Rubon. Pismo poświęcone pożytecznej rozrywce*, t. I, (1842), 35-42.

¹³ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 116, *Rejestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, 1769 r., k. 152v; zob. także: Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Rejestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, sierpień 1765 r., k. 138.

¹⁴ „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 237.

¹⁵ godności i urzędów

¹⁶ „Ordynacja ziemi inflanckiej, 1607 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. II, 441; Tarvel, „Stosunek prawnopaństwowy Inflant do Rzeczypospolitej”, 75, zdaniem Enn Tarvel dopiero *Ordynacja* uchwalona w 1607 roku w sposób rzeczywisty zrównała szlachtę inflancką z polską i litewską; zob. także: Heyde, „Kość niezgody – Inflanty w polityce wewnętrznej Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku”, 165.

¹⁷ Krzysztof Mikulski, „Wstęp”, [w:] *Urzednicy inflanccy XVI-XVIII wieku. Spisy*, opracowali Krzysztof Mikulski, Andrzej Rachuba (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994), 21.

¹⁸ Bogusław Dybaś, „Uwagi na temat elity województwa inflanckiego w XVII-XVIII wieku”, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, przy współudziale Ewy Dubas-Urwanowicz i Piotra Guzowskiego (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 247.

¹⁹ „Cesja starostwa dyneburskiego, Dyneburg, dokument wniesiony do akt 28 lutego 1764 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przelotom*, 173-175.

który trwanie w II połowie XVII stulecia przy przemiennym obsadzaniu urzędów tłumaczył jedynie przywiązaniem do tradycji. Co więcej, asymilacja szlachty niemieckiej sprawiła, że podobne regulacje straciły na znaczeniu^[20]. Mimo wszystko uchwalona w 1764 roku przez sejm konwokacyjny konstytucja Księstwo Inflanckie potwierdziła obowiązywanie Ordynacji z 1607 i 1677 roku, także w zakresie alternaty obsady urzędów^[21]. Co do zasady starosta powinien posiadać w Inflantach dobra ziemskie, jednak ich brak nie uniemożliwiał objęcia funkcji, a jedynie obligował nominata do nabycia takich posiadłości w terminie półrocznym. Po wyborze na urząd ciążył na staroście obowiązek złożenia przysięgi przed zgromadzoną na sejmiku szlachtą „rothą grodzką z[e] Statutu W.[ielkiego] Ks.[ięstwa] Lit.[ewskiego]”^[22]. Odpowiednie stosowanie przepisów kodyfikacji z 1588 roku oznaczało jego zaprzysiężenie według roty właściwej sędziemu ziemskiemu (IV, 36, 37)^[23]. Ta uwzględniała między innymi bezstronność, nieprzekupność i sumiennność w wykonywaniu obowiązków (IV, 1)^[24].

Zgodnie z konstytucją Ordynacja Księstwa Inflanckiego w realizacji przypisanych grodowi kompetencji sędziowskich uczestniczyć mieli podstarości, sędzia i pisarz grodzki. Ich wybór, z uwzględnieniem zasady alternaty, należał do starosty^[25]. Nowo obrany starosta zapewne nie pozostawał

²⁰ Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich*, 43.

²¹ „Księstwo Inflanckie, 1764 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. VII, 40.

²² „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 237.

²³ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Naprzod, za Naiasnieyszego Hospodara Krola Jego Mosci Zygmunta III w Krakowie w Roku 1588. Drugi raz w Wilnie, w Roku 1619. z pokazaniem zgody y roznice Statutow Koronnych y W.[ielkiego] X.[ięstwa] L.[itewskiego]. Trzeci raz, za Naiasnieyszego K.[róla] J.[ego] M.[ości] Władystawa IV. w Warszawie, w Roku 1648, z przydaniem Konstytucyi od Roku 1550. do 1647. Czwarty raz, za Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Jana Trzeciego w Wilnie w Roku 1698. Z przyłożeniem pod Artykuły Konstytucyi Seymowych od Seymu Roku 1550. aż do Seymu Roku 1690. Obojgu Narodom służących, (Textu samego niwczym nie naruszaiąc) Teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiasnieyszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany (Wilno: w Drukarni J.K.M. Akademickiey Societatis Jesu, 1744), 157.

²⁴ Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, 115.

²⁵ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 116, *Manifest starosty rzeżyckiego Jana Szadurskiego*, k. 65, istnienie praktyki wybierania podstarościego inflanckiego przez lokalnego starostę poświadczają wzmianki w dokumentach sądowych: „przede mną Kazimierzem Piotrem Kublickim podstarostą sądowym inflanckim od J[asnie] W[ielmożnego] J[ego]m[ości] Pana Józefa Platera sądowego inflanckiego düneburskiego starosty będącym [...]”; zob. także: Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Aktykacja przywileju nobilitacyjnego cesarza Maksymiliana II*, 23 października 1767 r., k. 341.

związany funkcjonującym wcześniej składem miejscowego sądu grodzkiego. Świadczyć o tym może treść jednego z zapisów cesyjnych, w którym ustępujący starosta polecił swemu synowi i jednocześnie następcy na urządzie „cokolwiek do władzy jego starościńskiej sądowej należy sprawować, sądzić, urząd grodzki ustanowić i zasadzić bez żadnej odmie i kogo innego przeszkody”^[26]. Praktykę tę sankcjonowały regulacje uchwalonej w 1768 roku konstytucji Porządek sejmowania. Zachowując ciągłość pracy grodu po śmierci starosty, zastrzegała ona prawo do wyboru nowych urzędników sądowych przez jego następcę^[27]. Tak jak starosta, również oni zostali zobowiązani do złożenia przysięgi podczas pierwszych po swoim wyborze obrad sejmikowych „rothą urzędników grodzkich W.[ielkiego] Ks.[ięstwa] Lit.[ewskiego]”^[28]. W związku z reorganizacją składów litewskich grodów, na mocy uchwalonej w 1765 roku konstytucji O kondemnatach na WW. wojewodów lub UU. starostów sądowych wypadłych, zwiększeniu do trzech uległa liczba sędziów również w sądzie grodzkim dyneburskim^[29]. Od tego czasu do dyspozycji inflanckiego starosty pozostawał zatem podstarości, trzech sędziów i pisarz. Pomocą w pracach kancelaryjnych służyli pisarzom regenci^[30]. Spełniający doniosłą rolę procesową woźni sądowi (jenerałowie, generałowie) sprawowali swój urząd na podstawie monarszych przywilejów. W aktach wydanych dla jenerałów inflanckich podkreślano „umiejętność i biegłość w prawie pospolitym statutowym W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litt[ewskiego]”^[31]. Wymóg ten nie dziwi, jako że związki Księstwa Inflanckiego z Rzeczpospolitą Obojga Narodów doprowadziły do wprowadzenia na jego terenie litewskiego

²⁶ *Cesja starostwa dyneburskiego*, Dyneburg, 19 października 1763 r. (dokument wniesiony do akt 28 lutego 1764 r.), [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 173-175.

²⁷ „Porządek sejmowania, 1768 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. VII, 291.

²⁸ „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 237.

²⁹ „O kondemnatach na WW. wojewodów lub UU. Starostów sądowych wypadłych, 1764 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. 7, 178-179; zob. także: Krzysztof Mikulski, „Wstęp”, [w:] *Urzednicy inflanccy XVI-XVIII wieku. Spisy*, 17.

³⁰ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Rewizja ksiąg grodzkich inflanckich*, 1767 r., k. 76.

³¹ „Przywilej na urząd woźnego Księstwa Inflanckiego dla Andrzeja Reyry, 3 czerwca 1765 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 205-206; zob. także: „Przywilej na urząd woźnego Księstwa Inflanckiego dla Tadeusza Raszczyzna, 3 czerwca 1765 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 206-207, woźni sądowi byli zobowiązani między innymi do doręczania pozwów, czy też uczestniczenia w obdukcjach.

prawa, a zlokalizowany w Dyneburgu sąd grodzki miał rozstrzygać „wszystkie całej ziemi tej sprawy, *ad forum castrense*^[32] należące”, stosując przepisy III Statutu litewskiego^[33]. Zachowane źródła praktyki sądowej potwierdzają natomiast, że tak rzeczywiście było. Czynności procesowe podejmowano, „mając na uwadze prawa Statutu”^[34], a wyroki wydawano „stosując się do Ś.[więtej] sprawiedliwości i praw Statutu w W[ielkim] Ksi[ęstw]ie Lit[ewskim] [...] opisanym”^[35]. Postanowienia konstytucji z 1677 roku Bogusław Dybaś poczytywał za zwieńczenie, choć ograniczone terytorialnie, wieloletniego procesu integracji Inflant z Koroną i Litwą^[36]. Rzeczywiście poziom polonizacji tamtejszej szlachty musiał pozostawać w II połowie XVII wieku zaawansowany, skoro sejm walny zdecydował się nałożyć w 1677 roku na wszystkie inflanckie sądy (w tym sąd grodzki) obowiązek sporządzania protestacji, pozwów i dekretów w języku polskim. Dość wspomnieć, że nastąpiło to 20 lat przed uchwaleniem *Coaequatio iurium* i wprowadzeniem analogicznych regulacji na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego^[37].

W II połowie XVIII wieku dokonano istotnej zmiany w częstotliwości organizowania kadencji sądów grodzkich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego^[38]. W myśl postanowień konstytucji z 1764 roku roczki grodzkie powinny się odbywać cztery razy w roku, począwszy od pierwszych dni marca, maja, sierpnia i grudnia. Kwestię sesji grodu w Dyneburgu uregulowano jednak inaczej. W Inflantach bowiem, „z przyczyny przypadającej w maju kadencji tegoż Księstwa w asesorii koronnej”^[39] oraz szczupłości

³² do właściwości urzędu grodzkiego.

³³ „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 237.

³⁴ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 116, *Rejestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, 1769 r., k. 152v; zob. także: Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Rejestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, sierpień 1765 r., k. 133.

³⁵ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Rejestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, grudzień 1765 r., k. 354v–355.

³⁶ Dybaś, „Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)”, 116.

³⁷ „*Coaequatio iurium*, 1697 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 418.

³⁸ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, s. 154, III Statut litewski z 1588 roku (IV, 33) przewidywał comiesięczne dwutygodniowe sesje.

³⁹ Maria Woźniakowa, *Sąd asesorski koronny (1537-1795): jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburgskiego w Polsce* (Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990), 255, od połowy maja do końca czerwca sąd asesorski koronny rozstrzygał sprawy wywoływane z rejestru inflanckiego; Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1,

spraw”, ograniczono ich liczbę do dwóch w ciągu roku. Dodatkowo miały się one odbywać w innym czasie niż w powiatach litewskich, gdyż w sierpniu i w grudniu^[40]. Dwie kadencje lokalnego sądu grodzkiego w ciągu roku zapewne pozwalały na rozstrzygnięcie stosunkowo nielicznie trafiających do niego spraw. Regentowi grodzkiemu inflanckiemu Jozafatowi Wieliczce przyznano bowiem nawet folwark „*ex ratione*: iż kancelarii inflanckiej dochody są bardzo szczupłe dla małości spraw w tym Księstwie”^[41]. Wskazany w konstytucji z 1764 roku termin grudniowy szlachcie inflanckiej jednak nie odpowiadał, gdyż trzy lata po jej uchwaleniu podniosła w instrukcji sejmikowej, żeby roczki grodzkie, „dla lepszemu województwa wygody, na marcowe i augustowe^[42] roczki przemienione i ugruntowane były”^[43]. Mimo wszystko gród dyneburski stosował się do postanowień obowiązującego prawa. Jak dowodzą zachowane rejestry spraw sądowych, przynajmniej w 1765 roku odbyły się zarówno roczki sierpniowe^[44], jak też grudniowe^[45]. Ostatecznie w 1768 roku sejm przychylił się do postulatu Inflantczyków i przeniósł kadencję grudniową na marzec, zaś sierpniową przesunął na wrzesień^[46].

Siedzibą inflanckiego sądu grodzkiego pozostawał zamek w Dyneburgu. Nie była to jednak dawna warownia krzyżacka^[47], lecz budowla wzniesiona

---

nr 114, *Manifest w sprawie Bielińskich z Benisławskimi*, 1767 r., k. 24, o rozpatrywaniu przez asesorię koronną spraw pochodzących z Inflant podczas tak zwanych „kadencji inflanckich” przekonują zachowane źródła praktyki sądowej.

⁴⁰ „Regestra w ziemstwach i grodach, 1764 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. VII, 177.

⁴¹ „Obrąb Kiburciszki, alias Piaskowce zwane”, [w:] *Istoriko-juridyczeskije materiały, izwliczennyje iz aktowych knig gubernij witebskoj i mogilewskoj*, t. XXXI (Witebsk: Gubiernskaja Tipo-Litografija, 1903), 50.

⁴² sierpniowe

⁴³ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Instrukcja Księstwa Inflanckiego*, Dyneburg, 24 sierpnia 1767 r., k. 226.

⁴⁴ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Regestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, sierpień 1765 r., k. 129.

⁴⁵ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Regestr sądu grodzkiego dyneburskiego*, grudzień 1765 r., k. 348.

⁴⁶ *Warunek praw Księstwu Inflanckiemu*, 1768 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, 392.

⁴⁷ Historię tego zamku opisał: Armin Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland* (Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag, 1942), 87-91, zdaniem autora warownię w Dyneburgu wzniesiono w ósmej dekadzie XIII wieku, a następnie wielokrotnie ją przebudowywano. Obiekt z początku pozostawał zapewne konstrukcją drewnianą, gdyż jego budowa nie trwała zbyt długo. Ulokowano go jednak w miejscu ułatwiającym obronę; Tomasz Borowski, *Miasta, zamki i klasztory państwa krzyżowego Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie nad Bałtykiem*. *Inflanty* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2010), 90, w wyniku

na polecenie króla Stefana Batorego w dziewiątej dekadzie XVI stulecia^[48]. Obiekt ten spełniał również funkcję więzienia. W 1711 roku sędziowie grodzcy zebrali się na obrady w zamkowej izbie żołnierskiej (kordegardzie)^[49]. Podany przez starostę dyneburskiego spis rocznych wydatków na 12 żołnierzy i podoficera, „*pro praesidio et assistentia*^[50] sądów być mających”, może przy tym świadczyć o występującej potrzebie angażowania wojska w celu zapewnienia bezpieczeństwa sędziom^[51]. W 1765 roku zamek znajdował się już w złym stanie^[52], a uchwalone rok wcześniej laudum sejmiku przedkonwokacyjnego donosiło dodatkowo o braku stosownego miejsca do przechowywania ksiąg sądowych. Wtedy też zdecydowano o uchwaleniu lokalnego podatku służącego wzniesieniu murowanej kancelarii. Ponadto, dla „wszystkich obywatelów wygody” sejmik postanowił uporządkować księgi sądowe poprzez ich oprawienie i sporządzenie rejestru^[53]. Z dostępu do akt grodzkich szlachta rzeczywiście czyniła użytek, o czym mogą świadczyć zachowane relacje z rewizji ksiąg grodzkich inflanckich. Chociażby w 1754 roku krajczy inflancki Gotard Ignacy von der Mohl usiłował dotrzeć w dyneburskiej kancelarii do kilku dokumentów z końca XVII i pierwszej połowy XVIII wieku^[54]. Nie zawsze działania tego rodzaju kończyły się powodzeniem. W 1767 roku nie

---

najazdu moskiewskiego w 1577 roku zamek został tak bardzo zniszczony, że król Stefan Batory zaniechał jego odbudowy.

⁴⁸ Plater, „Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu”, 21; zob. także: Paweł Artur Jeziorski, „Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta”, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2010), 414.

⁴⁹ Jeziorski, „Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, 415.

⁵⁰ dla obsadzenia i pomocy

⁵¹ „Spisanie expensu rocznego na dwunastu gimeynów i unteroficera pro praesidio et assistentia sądów być mających...”, [w:] *Istoriko-juridyczne materiały, izwliczennyje iz aktowych knig gubernij witebskoj i mogilewskoj*, t. XXXI, 89–90.

⁵² Jeziorski, „Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, 414.

⁵³ „Laudum sejmiku dyneburskiego, 6 lutego 1764 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 168; zob. także: Bogusław Dybaś, „Materiały źródłowe do dziejów województwa inflanckiego i powiatu piltyńskiego w Państwowym Archiwum Historycznym Łotwy w Rydze”, *Archeion*, t. LI (2000): 89.

⁵⁴ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 110, *Aktykacja rewizji ksiąg grodzkich inflanckich*, 31 października 1765 r., k. 289, poszukiwał on dokumentów z końca XVII i XVIII wieku.

udało się znaleźć w aktach grodzkich poszukiwanej manifestacji^[55], czy też innym razem – dokumentów określających status prawny majątku^[56]. Postulowane przez sejmik dyneburski w 1764 roku uporządkowanie dokumentacji z całą pewnością ułatwiłoby podobne kwerendy. Trudno orzec, czy plany wzniesienia budynku służącego jej przechowywaniu przyniosły oczekiwany rezultat przed przyłączeniem Księstwa Inflanckiego do Cesarstwa Rosyjskiego, skoro w 1775 roku wciąż wspominało o pieniądzach zdeponowanych w Dyneburgu „na wymurowanie kancelarii”^[57]. Pomimo problemów związanych z przechowywaniem akt kancelaria grodzka w Dyneburgu funkcjonowała, a część dokumentów sądowych opatrywano wzmianką: „*coram actis*”^[58] w kancelarii grodzkiej inflanckiej w mieście J[ego] K[rólewskiej] m[ó]ści sądowym Duneburku będącej”^[59]. Jej budynek zlokalizowano na placu miejskim przy ulicy wiodącej do zamku. Jeśli wierzyć treści przywołanego przez Pawła Artura Jeziorskiego dokumentu, w czerwcu 1765 roku kancelaria grodzka w Dyneburgu była nawet szturmowana przez lokalnych akademików, którzy próbowali się dotrzeć do ukrywającego się w niej szlachcica. Sytuacja była ponoć poważna i udało się ją uspokoić dopiero osobom postronnym^[60]. W 1771 roku w rzeczonyj kancelarii zorganizowano natomiast okazanie zwłok ofiar bójki „całemu miastu dyneburskiemu i licznemu zgromadzeniu ludzi”^[61]. W dyneburskiej kancelarii grodzkiej miano ponadto opłacać uchwalone przez miejscowy sejmik podatki^[62], co nie stanowiło bynajmniej osobliwości Księstwa

⁵⁵ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Rewizja ksiąg grodzkich inflanckich*, 1767 r., k. 76.

⁵⁶ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 114, *Rewizja ksiąg grodzkich inflanckich*, 1767 r., k. 120.

⁵⁷ „Dyspozycja zjazdu szlachty prowincji dźwińskiej, Agłona, 24 kwietnia 1775 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 419, środki w wysokości 3 tysięcy rubli przechowywano wówczas w kancelarii ziemskiej. Szlachta prowincji dźwińskiej postanowiła jednak w 1775 roku przynajmniej czasowo przeznaczyć z tej kwoty tysiąc rubli na opłacenie podróży do cesarzowej Katarzyny II swojego delegata – Antoniego Ryka.

⁵⁸ przed aktami

⁵⁹ Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Rydze, rkps, f. 712, ap. 1, nr 118, *Akt pilności*, Dyneburg, 1771 r., k. 201.

⁶⁰ Jeziorski, „Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, 436.

⁶¹ „Relacja woźnego Księstwa Inflanckiego Stefana Korta, Dyneburg, 10 maja 1771 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 335.

⁶² „Laudum sejmiku dyneburskiego, 6 lutego 1764 r.”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu*, 168.

Inflanckiego, lecz pozostawało praktyką doskonale znaną także grodom Wielkiego Księstwa Litewskiego^[63].

Odstępstwem od znanej Koronie i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu praktyki było kierowanie apelacji od wyroków dyneburskiego sądu grodzkiego do asesorii koronnej, a nie do jednego z Trybunałów. Dodatkowo w rozstrzyganiu przez sąd asesorski spraw inflanckich powinni uczestniczyć referendarz albo pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz reprezentujący Inflanty zaprzysiężony asesor jako sekretarz, z tym zastrzeżeniem, że jego nieobecność nie powodowała przeszkody w sądzeniu. Dekrety asesorskie miano opatrywać pieczęciami koronną i litewską. W ogóle apelacja nie przysługiwała natomiast w sprawach o wartości przedmiotu sporu nieprzekraczającej 500 złotych^[64]. W Ordynacji sądów królewskich z 1605 roku przewidziano rozpatrywanie spraw pochodzących z Księstwa Inflanckiego w czwartki i w piątki. Jak podaje Maria Woźniakowa, „podlegające kompetencji Asesorii sprawy Księstwa Inflanckiego wyjęto spod rygoru większości kolegialnego sądu, poddając je pod bezpośredni osąd kanclerza lub podkanclerzego”. Dodatkowo sądzono je z odrębnego rejestru^[65], który zlikwidowano po odpadnięciu Księstwa Inflanckiego od Rzeczypospolitej w 1772 roku^[66].

Reasumując, zgodnie z postanowieniami uchwalonej w 1677 roku Ordynacji Księstwa Inflanckiego obradujący na dyneburskim zamku sąd grodzki inflancki funkcjonował według koronno-litewskiego wzorca. Miało to swoje konsekwencje w postaci zawieszania jego jurysdykcji po śmierci władcy i powoływania w to miejsce sądu kapturowego. Ostatni z inflanckich kapturów orzekał w 1764 roku^[67]. Odtworzony po wstąpieniu na tron Stanisława Augusta Poniatowskiego gród dyneburski działał nieprzerwanie do inkorporacji Księstwa Inflanckiego przez Cesarstwo Rosyjskie w 1772 roku. Jego pracami zawiadywał osiadły w Inflantach i zaprzysiężony starosta, wspierany w realizacji swych obowiązków przez podstarościego,

⁶³ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, rkps, f. 285, ap. 1, nr 70, *Instrukcja sejmiku żmudzkiego*, Rosienie, 22 sierpnia 1780 r., k. 176v.

⁶⁴ „Ordynacja Księstwa Inflanckiego, 1677 r.”, [w:] *Volumina Legum*, t. V, 237.

⁶⁵ Woźniakowa, *Sąd asesorski koronny (1537-1795): jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce*, 54, 253, 255; zob. także: *Warunek dla Księstwa Inflanckiego*, 1764 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, 191.

⁶⁶ Wincenty Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. II (Warszawa: w Drukarni J.K. Mci i Rzeczypospolitej u XX. Scholarum Piarum, 1784), 353.

⁶⁷ *Cesja starostwa dyneburskiego*, Dyneburg, 19 października 1763 r. (dokument wniesiony do akt 28 lutego 1764 r.), [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przelomu*, 173, w dokumencie podano skład inflanckiego sądu kapturowego w 1764 roku.

sędziego i pisarza grodzkiego. Dodatkowo nad właściwym wykonywaniem zadań kancelaryjnych czuwał regent. W 1765 roku skład inflanckiego grodu został zwiększony o dwóch sędziów. Podstawą prawną jego jurysdykcji pozostawał III Statut litewski. Dokumenty sądowe sporządzano w języku polskim. Inaczej niż w Wielkim Księstwie Litewskim uregulowano kwestię sesji sądowych, gdyż ograniczono ich liczbę do zaledwie dwóch w ciągu roku (w sierpniu i w grudniu), co tłumaczono między innymi niewielką liczbą spraw. Tak jak na Litwie postępowanie sądowe pozostawało dwuinstancyjne, jednak apelacje od wyroków grodu inflanckiego miano kierować do asesorii koronnej.

Bibliografia

- Borowski Tomasz, *Miasta, zamki i klasztory państwa krzyżowego Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie nad Bałtykiem. Inflanty*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2010.
- Dybaś Bogusław, „Inflanty a polsko-litewska Rzeczpospolita po pokoju oliwskim (1660)”, [w:] *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, red. Jacek Staszewski, Krzysztof Mikulski, Jarosław Dumanowski. 108-127. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
- Dybaś Bogusław, „Materiały źródłowe do dziejów województwa inflanckiego i powiatu piltyńskiego w Państwowym Archiwum Historycznym Łotwy w Rydze” *Archeion*, t. LI (2000): 87-92.
- Dybaś Bogusław, „Uwagi o tematyce województwa inflanckiego w XVII-XVIII wieku”, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, przy współudziale Ewy Dubas-Urwanowicz, Piotra Guzowskiego. 243-253. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.
- Dybaś Bogusław, Jeziorski Paweł Artur, „Wstęp”, [w:] *Szlachta polsko-inflancka wobec przelomu. Materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764-1775*, wyd. Bogusław Dybaś, Paweł Artur Jeziorski, przy współpracy Tomasza Wiśniewskiego. 7-38. Toruń: Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 2018.
- Heyde Jürgen, „Kość niezgody – Inflanty w polityce wewnętrznej Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku”, [w:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo-społeczeństwo-kultura*, red. Bogusław Dybaś, Dariusz Makiła. 159-168. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003.

- Jeziorski Paweł Artur, „Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta”, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki. 409-439. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2010.
- Kanecki Oskar, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572-1764)*. Sopot: Wydawnictwo Arche Marek Tokarczyk, 2020.
- Konieczna Diana, „Litewska kampania sejmikowa przed sejmem warszawskim z 1677 roku” *Rocznik Lituanistyczny*, t. III (2017): 81-93.
- Kuntze Edward, *Organizacja Inflant w czasach polskich*. Gdynia: Instytut Bałtycki w Gdyni, 1939.
- Manteuffel Gustaw, *Inflanty Polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*. Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1879.
- Mikulski Krzysztof, „Wstęp”, [w:] *Urzędnicy inflanccy XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Mikulski, Andrzej Rachuba. 5-22. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994.
- Plater [Adam], „Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o Fortecy dynaburskiej od roku 1667 o jej Garnizonie, Arsenale, tudzież o Starostach dynaburskich; z dodatkiem funduszu Alexandra Korwina Gąsiewskiego na kościół dynaburski, Assygnat, Ordynansow i listow autentycznych Hetmana W.X. Lit. do Starostow dynaburskich pisanych, oraz krótkiej informacji o Frej-kompanji Platera” *Rubon. Pismo poświęcone użytecznej rozrywce*, t. I (1842): 19-57.
- Skrzetuski Wincenty, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. II. Warszawa: w Drukarni J.K. Mci i Rzeczypospolitej u XX. Scholarum Piarum, 1784.
- Szczygielski Wojciech, *Referendum trzciemajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994.
- Tarvel Enn, „Stosunek prawnopaństwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w l. 1561-1621” *Zapiski Historyczne Poświęcone Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich*, z. 1 (1970): 49-77.
- Tuulse Armin, *Die Burgen in Estland und Lettland*. Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag, 1942.
- Woźniakowa Maria, *Sąd asesorski koronny (1537-1795): jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990.

